TRAO ĐỔI Ý KIẾN

LÊ HOÀN VÀ CUỘC KHÁNG CHIẾN CHỐNG TỐNG NĂM 981 QUA SÁCH "VIỆT NAM THÔNG SỬ"

NGUYỄN THỊ THU HƯƠNG*

Trong lịch sử chống ngoại xâm của dân tộc Việt Nam, cuộc kháng chiến chống Tống lần thứ nhất do Lê Hoàn và các tướng lĩnh triều tiền Lê lãnh đạo vào mùa Xuân năm Tân Tỵ (981), có vị trí và ý nghĩa lịch sử quan trọng.

Nhằm giúp bạn đọc Trung Quốc hiểu thêm về lịch sử Việt Nam, ở Trung Quốc cuốn sách *Việt Nam thông sử* (1) do hai tác giả Quách Chấn Đạc và Trương Tiếu Mai đồng chủ biên, Nhà xuất bản Đại học Nhân dân Trung Quốc phát hành tại Bắc Kinh năm 2001. Xét trên phương diện nghiên cứu khoa học, hai tác giả đã kế thừa những thành tựu của những người đi trước, đồng thời nhiều vấn đề khác, cũng đã có những kiến giải riêng. Tuy nhiên, nội dung cuốn sách vẫn còn nhiều vấn đề cần thảo luận thêm. Trong phạm vi nội dung bài viết này, chúng tôi muốn trao đổi một vài ý kiến liên quan đến cuộc kháng chiến chống Tống lần thứ nhất do Lê Hoàn lãnh đạo.

Đây là một vấn đề quan trọng. Do vậy, bài viết đã dịch tiêu đề 15 chương sách, lược dịch sơ lược nội dung cuốn sách, đặc biệt có đề cập đến một vài ý liên quan đến quê hương của Lê Hoàn, trọng tâm là đi sâu tìm hiểu, khảo cứu về nguyên nhân, diễn biến và kết quả cuộc chiến của nhà Tống với nhà nước Đại Cồ Việt, dưới góc nhìn và quan điểm của hai tác giả Trung Quốc, từ đó đưa ra ý kiến của mình về cách lập luận đối với vấn đề trên của hai tác giả cuốn sách này.

1. Vài nét về nội dung sách *Việt Nam thông sử*

Cuốn sách *Việt Nam thông sử*, viết về lịch sử Việt Nam từ thời kỳ Công xã nguyên thủy, thời kỳ Bắc thuộc đến thời kỳ phong kiến độc lập tự chủ và thời kỳ Pháp xâm chiếm đô hộ Việt Nam những năm 1895-1902. Công trình gồm 15 chương, mỗi chương chia thành các tiết. Sách dày 677 trang, tiêu đề của các chương như sau: Chương một: *Về đường lối cơ bản và sự phân kỳ lịch sử trong công trình Việt Nam thông sử*; Chương hai: *Hoàn cảnh tự nhiên, tài nguyên tự nhiên, dân tộc, phong tục, chữ viết, thủ đô và tên nước xưa nay của nước Việt Nam*; Chương ba: *Thời kỳ công xã nguyên thủy ở Việt Nam hoặc xã hội của thời kỳ truyền thuyết* (2); Chương bốn: *Nước Việt Nam thời kỳ Tần Hán và việc đặt quận Tượng, quận Giao Chỉ*; Chương năm: *Mối quan hệ giữa Giao Châu dưới sự cai trị của các vương triều Trung Quốc vào các đời Tam quốc, Lưỡng Tấn, Nam Bắc triều với nước Lâm Ấp*; Chương sáu: *Thời kỳ đầu phát triển của xã hội*

*ThS. Viện Sử học, Viện Hàn lâm KHXH Việt Nam

phong kiến An Nam ở thời đại Tùy, Đường và mối quan hệ với nước Lâm Ấp; Chương bảy: *Sự khởi đầu thiết lập chính quyền cát cứ phong kiến mang tính chất địa phương của các thổ hào An Nam nhân cuộc biến loạn Ngũ đại thập quốc*; Chương tám: *Việc kiến lập triều Đinh, triều Tiền Lê và sinh ra quốc gia độc lập, theo chế độ phong kiến trung ương tập quyền*; Chương chín: *Sự phát triển của xã hội phong kiến An Nam dưới vương triều Lý*; Chương mười: *Sự phát triển cường thịnh của xã hội phong kiến Việt Nam thời vương triều Trần*; Chương mười một: *Sự hưng, suy của nhà Hồ và thời kỳ thuộc Minh*; Chương mười hai: *Sự sáng lập triều hậu Lê, quá trình hưng thịnh và suy vong*; Chương mười ba: *Khởi nghĩa nông dân Tây Sơn và vương triều họ Nguyễn Tây Sơn*; Chương mười bốn: *Sự hưng thịnh và suy vong của vương triều Nguyễn ở Việt Nam*; Chương mười lăm: *Thôn tính và xâm chiếm của các vương triều phong kiến Việt Nam đối với nước láng giềng*.

Cuốn sách *Việt Nam thông sử* có lẽ là số ít sách thông sử xuất bản tại Trung Quốc viết về lịch sử Việt Nam từ xã hội nguyên thủy đến thời kỳ Pháp xâm lược Việt Nam, đến đầu thế kỷ XX. Mặc dù ngay ở chương thứ nhất, các tác giả đã viết rằng nội dung cuốn sách được trình bày dựa theo tư tưởng chủ đạo của Các Mác, trên quan điểm duy vật biện chứng một cách khoa học, song khi đọc 15 chương sách, người đọc lại thấy tư tưởng chủ đạo trong nội dung cuốn sách này là tư tưởng Đại Hán. Trong quan hệ với các nước lân cận, Trung Quốc luôn tự coi mình là thượng quốc, là nước "Tông chủ". Xuất phát từ tư tưởng Đại Hán đó, quan điểm này được thể hiện xuyên suốt trong 15 chương của cuốn sách. Đơn cử như vấn đề "phân kỳ lịch sử Việt Nam", các tác giả sách *Việt Nam thông sử* viết: Việt Nam chỉ có 1.000 năm lịch sử trở lại đây, kể từ triều Đinh. Những cuộc khởi nghĩa chống lại quân đô hộ Hán, Đường để giành lại độc lập dân tộc của Trưng Trắc, Lý Bí, Triệu Quang Phục, Mai Thúc Loan, Phùng Hưng, Khúc Thừa Dụ, Khúc Thừa Hạo, Dương Đình Nghệ, Ngô Quyền, chỉ là những cuộc nổi dậy, bất hợp pháp, nhằm thiết lập chính quyền phong kiến cát cứ địa phương (3).

Vậy không thể nói những cuộc khởi nghĩa trên chỉ là những cuộc nổi dậy, bất hợp pháp, là hành động phản loạn nhằm thiết lập chính quyền phong kiến cát cứ địa phương. Trái lại, cần phải tôn trọng sự thật lịch sử, phải coi đó là những việc làm cần thiết, chính nghĩa, nhằm mục tiêu "phục quốc, tồn chủng" mà bất cứ một dân tộc nào bị nước ngoài đô hộ đều phải đứng lên đấu tranh.

Với quan điểm trên, hai tác giả *Việt Nam thông sử* đã quên rằng nếu không có các cuộc khởi nghĩa thắng lợi trong sự nghiệp đấu tranh, chống lại quân phương Bắc xâm lược, đô hộ hàng ngàn năm đó của những anh hùng cứu nước như Khúc Thừa Dụ, Khúc Thừa Hạo, Ngô Quyền thì không có sự kiện Đinh Bộ Lĩnh lên làm vua, kiến lập vương triều Đinh. Tiếp theo triều Đinh là triều Tiền Lê kế thừa truyền thống đấu tranh bất khuất, anh dũng kiên cường của nhân dân Đại Việt, nổi bật với vai trò của các vị anh hùng trước đó, Lê Hoàn và các tướng sĩ nhà tiền Lê cũng được sự ủng hộ của nhân dân đã đánh tan quân Tống xâm lược năm 981, bảo vệ nền độc lập dân tộc.

2. Cuộc kháng chiến chống Tống của Lê Hoàn năm 981 trong sách *Việt Nam thông sử*

Khi viết về cuộc kháng chiến chống Tống do Lê Hoàn lãnh đạo vào năm Tân Tỵ (981), hai tác giả sách *Việt Nam thông sử* không để thành chương riêng, mà đưa vào tiết thứ 2 (như mục 2) của chương thứ 8.

Tiêu đề Chương 8: *Việc kiến lập triều Đinh, triều Tiền Lê và sinh ra quốc gia độc lập, theo chế độ phong kiến trung ương tập quyền* (4).

Tiết 1: *Họ Đinh xác lập vương triều phong kiến độc lập*; Tiết 2: *Mở đầu chế độ quân chủ chuyên chế phong kiến trung ương tập quyền Việt Nam* (5).

Các tác giả *Việt Nam thông sử* trình bày cuộc kháng chiến chống Tống của Lê Hoàn trong phần đầu của tiết 2 dưới tiêu đề sau:

2.1. "Lê Hoàn khoác hoàng bào và kiến lập triều tiền Lê"

Viết về sự kiện "Lê Hoàn khoác hoàng bào" và "kiến lập triều Lê" (6), sách *Việt Nam thông sử* khai thác tư liệu trong hai bộ chính sử của Việt Nam, đó là *Đại Việt sử ký toàn thư* và *Khâm định Việt sử thông giám cương mục*. Trước khi đề cập đến việc "Lê Hoàn khoác hoàng bào" và "kiến lập triều Lê" (7), sách *Việt Nam thông sử* đã giới thiệu sơ lược tiểu sử của Lê Hoàn như sau: "…Lê Hoàn là người Thanh Liêm (8), nay là thôn Bảo Thái, tỉnh Hà Nam, cha mẹ mất sớm, sau được người Ái Châu, phủ Thanh Hóa, họ Lê, làm chức Quan sát (không rõ tên) nhận làm con nuôi" (9).

Về tiểu sử của Lê Hoàn, sách *Việt Nam thông sử* đã dựa theo sách *Việt sử lược* (10). Sách *Việt sử lược* cho biết: Lê Hoàn quê gốc ở huyện Thanh Liêm (nay là thôn Bảo Thái, tỉnh Hà Nam - chú thích của tác giả thời điểm viết cuốn sách), tỉnh Hà Nam, còn Ái Châu, phủ Thanh Hóa là quê cha nuôi của Lê Hoàn.

Đối chiếu với nguồn tư liệu chính sử Việt Nam, như: *Đại Việt sử ký toàn thư* phần viết về quê hương của Lê Hoàn, sách cho biết: "Vua họ Lê, tên húy là Hoàn, người Ái Châu" (Ái Châu là Thanh Hóa ngày nay) (11).

Cùng quan điểm với Ngô Sỹ Liên, Phan Huy Chú trong *Lịch triều hiến chương loại chí* cũng cho rằng Lê Hoàn người ở Ái Châu (12).

Về sách *Khâm định Việt sử thông giám cương mục*, không ghi chép cụ thể quê hương Lê Hoàn, chỉ cho biết một vài thông tin về mẹ của Lê Hoàn, việc mang thai và sinh ra Lê Hoàn (13).

Tác giả Đặng Xuân Bảng trong *Việt sử cương mục tiết yếu*, cũng không đề cập đến quê hương của Lê Hoàn, mà chỉ ghi chép về việc mẹ Lê Hoàn mang thai và sinh ra Lê Hoàn mà thôi (14).

Về quê hương của Lê Hoàn, bài viết không đi sâu tìm hiểu mà chỉ đưa thông tin về nguồn tài liệu Việt Nam mà tác giả *Việt Nam thông sử* dùng để viết về tiểu sử của Lê Hoàn.

Sự kiện Lê Hoàn khoác hoàng bào lên làm vua

Sách *Việt Nam thông sử* cho rằng "sự kiện Lê Hoàn khoác hoàng bào lên làm vua", đã được sách *Đại Việt sử ký toàn thư* ghi chép rất rõ ràng về mưu kế làm binh biến của Lê Hoàn cũng như chuyện khoác hoàng bào lên người Lê Hoàn. Sách *Việt Nam thông sử* viết: Khi nghe tin quân Tống tiến vào biên giới đất Việt, trước tiên Lê Hoàn thông qua Đại tướng quân Phạm Cự Lượng, đề nghị với Thái hậu: Quân Tống tiến vào biên giới, lúc này Đinh Toàn còn nhỏ tuổi, chi bằng trước hết hãy lập Lê Hoàn làm thiên tử, sau đó sẽ xuất

quân chống Tống. Thái hậu và Đinh Toàn không biết làm gì hơn đành nghe theo lời đề nghị đó, đem hoàng bào khoác lên người Lê Hoàn, trở thành Hoàng đế. Thỏa mãn mong ước từ lâu của Lê Hoàn. Lê Hoàn đoạt lấy ngôi vua của nhà Đinh một cách dễ dàng (15).

Sách *Việt Nam thông sử* cho biết đã sử dụng sách *Đại Việt sử ký toàn thư* làm tài liệu tham khảo chính nhưng không dẫn nguyên tác Hán văn in năm nào? (16), cũng không thấy sự xuất hiện của *Đại Việt sử ký toàn thư* bản khắc in năm Chính Hòa thứ 18 (1697), đã được dịch ra tiếng Việt, dùng phổ biến ở Việt Nam và có nhiều học giả nước ngoài sử dụng làm nguồn tài liệu tham khảo khi nghiên cứu Lịch sử Việt Nam và các nước liên quan. Vì vậy, xuất sứ sách *Đại Việt sử ký toàn thư* mà hai tác giả Trung Quốc dùng làm tài liệu chính đó vẫn chưa được giải đáp rõ ràng.

Ghi chép về sự kiện Lê Hoàn khoác hoàng bào, sách *Đại Việt sử ký toàn thư,* cho biết cụ thể: Bấy giờ, khi Lạng Châu nghe tin quân Tống sắp kéo sang, liền làm tâu báo về. Thái hậu sai Lê Hoàn chọn dũng sĩ đi đánh giặc, lấy người ở Nam Sách Giang là Phạm Cự Lượng làm Đại tướng quân. Khi triều đình đang bàn kế hoạch xuất quân. Phạm Cự Lượng cùng các tướng quân khác đều mặc áo trận đi thẳng vào Nội phủ, nói với mọi người rằng: "Thưởng người có công, giết kẻ trái lệnh là phép sáng để thi hành việc quân. Nay chúa thượng còn trẻ thơ, chúng ta dẫu hết sức liều chết để chặn giặc ngoài, may có chút công lao, thì có ai biết cho? chi bằng trước hãy tôn lập ông Thập đạo làm Thiên tử, sau đó có thể xuất quân thì hơn". Quân sĩ nghe vậy, đều hô "vạn tuế" (17). Thái hậu thấy mọi người vui lòng quy phục, bèn sai lấy long cổn (18) khoác lên người Lê Hoàn, mời lên ngôi hoàng đế. Từ đó, Hoàn lên ngôi Hoàng đế, đổi niên hiệu là Thiên Phúc năm đầu (980) (19).

Từ việc trình bày quan điểm về sự kiện Lê Hoàn khoác hoàng bào, so sánh với ghi chép trong *Đại Việt sử ký toàn thư,* đã cho thấy rõ lối hành văn dẫn dắt, bình luận nội dung của *Việt Nam thông sử* chưa chính xác, sách viết "Thái hậu và Đinh Toàn không biết làm gì hơn đành nghe theo lời đề nghị đó", đem hoàng bào khoác lên người Lê Hoàn, trở thành Hoàng đế". Cách viết đó khác với *Đại Việt sử ký toàn thư*: "Thái hậu thấy mọi người vui lòng quy phục, bèn sai lấy long cổn khoác lên người Lê Hoàn, mời lên ngôi hoàng đế". Sách *Việt Nam thông sử* còn bàn luận thêm như: Thỏa mãn mong ước từ lâu của Lê Hoàn. Lê Hoàn đoạt lấy ngôi vua của nhà Đinh một cách dễ dàng.

2.2. Cuộc kháng chiến chống Tống năm 981 trong sách Việt Nam thông sử

Nguyên nhân nhà Tống đưa quân xâm lược nước Đại Cồ Việt

+ Xét nguyên nhân từ phía nhà nước Đại Cồ Việt trong một số thư tịch Việt Nam

Căn cứ vào ghi chép của sách *Đại Việt sử ký toàn thư*, cho biết: nhà Tống biết tin Đinh Bộ Lĩnh và con Đinh Liễn bị giết là do viên Tri châu Ung Châu của nhà Tống là Thái thường bác sĩ Hầu Nhân Bảo dâng thư tâu báo tin với vua Tống rằng: "An Nam Quận Vương (Đinh Bộ Lĩnh) và con là Đinh Liễn đều bị giết, nước ấy sắp mất, có thể nhân lúc này đem quân sang đánh lấy. Nếu bỏ lúc này không mưu tính, sợ lỡ mất cơ hội. Xin cho đến cửa khuyết để tâu bày trực tiếp tình trạng có thể đánh lấy được" (20).

Cùng đưa ra nguyên nhân như sách *Đại Việt sử ký toàn thư* đã nêu trên, sách *Khâm định Việt sử thông giám cương mục,* cho

biết thông tin như sau: "Nhà Tống biết được tin bên Giao Châu triều Đinh rối loạn, là do viên quan giữ Ung Châu nhà Tống là Hầu Nhân Bảo dâng thư trình bày sự tình Giao Châu có nội loạn, nên nhân cơ hội ấy đưa quân sang đánh chiếm" (21).

Sách *Việt sử cương mục tiết yếu* cũng cho biết nhà Tống nhận được tin tức do viên Tri châu Ung Châu là Hầu Nhân Bảo dâng sớ nói rằng: "Đất Giao Châu có loạn, có thể đem quân vào cướp lấy. Thần (Hầu Nhân Bảo - NTH) xin đến cửa khuyết để trình bày tình hình" (22).

+ *Xét nguyên nhân từ phía nhà Tống trong quan điểm của các tác giả "Việt Nam thông sử"*

Sau khi mô tả một cách cường điệu ý đồ muốn cướp ngôi nhà Đinh của Lê Hoàn cũng như các cuộc chống đối dữ dội do Nguyễn Bặc, Đinh Điền khởi xướng đều bị Lê Hoàn dẹp tan, sách *Việt Nam thông sử* viết: "Lê Hoàn đã tiễu trừ những cuộc phản loạn của các bề tôi bên trong, lại đánh bại chiến thuyền của nước Chiêm Thành do Ngô Nhật Khánh dẫn về, thế lực càng thêm hùng hậu, "bèn ép vợ vua sủng ái (Thái hậu Dương Vân Nga - NTH), không có việc gì không làm" (23), sau đấy, Lê Hoàn lại nhòm ngó xem động tĩnh của nhà Bắc Tống thế nào? gặp thời cơ thuận lợi thì lập tức phế bỏ vua Đinh mà tự lập làm vua" (24).

Lê Hoàn lợi dụng quyền lực trong tay mình, "ức hiếp thiên tử, để ra lệnh cho chư hầu", đem Đinh Toàn cùng mẹ là Thái hậu họ Dương nhốt (giam) vào hậu cung. Khi ấy, tin tức được truyền báo đến Tống Thái Tông (tức Triệu Quang Nghĩa, em trai Tống Thái Tổ Triệu Khuông Dận).

Vì nhận là nước Tôn chủ nên vua Tống Thái Tông ưng thuận việc cầu cứu của mẹ con Đinh Toàn, mang binh mã bảo vệ che chở cho con cháu (hậu duệ, dòng dõi) họ Đinh chính thống.

Vào niên hiệu Thái Bình Hưng quốc thứ 5 (năm 980), vua Tống sai Tôn Toàn Hưng dẫn binh mã theo đường bộ; Lưu Trừng thống suất thủy quân; lấy Thái thường bác sĩ Hầu Nhân Bảo làm Giao Châu chuyển vận sứ, thống lĩnh đại quân thủy, lục tiến vào An Nam, cứu mẹ quả (góa), con côi của họ Đinh nhằm "khôi phục họ Đinh, diệt trừ họ Lê".

Khi ấy, mẹ con Đinh Toàn hoảng hốt, vội vàng cầu cứu triều Tống, yêu cầu mang quân sang để "bảo vệ họ Đinh, phế bỏ họ Lê", nhưng một mặt lại nhát gan, lo sợ Lê Hoàn mưu hại; mặt khác trong lòng nghi ngại triều Tống không chịu mang quân đến cứu giúp. Bởi vậy, mẹ con Đinh Toản đã nảy sinh ý khác, nhưng ngoài suy nghĩ của mẹ con Đinh Toàn, binh mã triều Tống thế như "tiếng sấm vang dội" (25) (tiếng sấm nhanh không kịp bịt tai), tiến vào biên giới nước Việt, khiến cho Đinh Toàn và mẹ khiếp sợ không dám ra mặt nghênh tiếp quân Tống. Ngược lại, lại tìm cách hòa hảo với Lê Hoàn, dâng biểu "phản đối vua Tống", đồng thời trao cho Lê Hoàn toàn quyền xử trí việc chiến sự (26).

Như vậy, có thể tóm lược nguyên nhân từ phía nhà Tống đưa ra để tiến hành phát động chiến tranh đánh chiếm nước Đại Cồ Việt là vì:

Thứ nhất: Lê Hoàn đã ép Dương Vân Nga thực hiện theo yêu cầu của Lê Hoàn;

Thứ hai: Lê Hoàn lợi dụng quyền lực trong tay mình, "ức hiếp thiên tử, để ra lệnh cho chư hầu", đem Đinh Toàn cùng mẹ là Thái hậu họ Dương nhốt (giam) vào hậu cung. Khi ấy, tin tức được truyền báo đến Tống Thái Tông.

Thứ ba: Mẹ con Đinh Toàn đã viết thư cầu viện triều Bắc Tống đưa quân sang để "bảo vệ họ Đinh, phế bỏ họ Lê";

Thứ tư: Nhà Tống có trách nhiệm bảo vệ dòng họ chính thống (họ Đinh), phế bỏ họ Lê (phù Đinh diệt Lê).

Tham khảo thêm một số nguồn tư liệu từ *Tống sử*, *Tục tư trị thông giám trường biên* qua cuốn *Cuộc kháng chiến chống Tống lần thứ nhất (980-981),* của tác giả Trần Bá Chí cho biết như sau: Ngày Đinh Sửu, tháng tư năm Canh Thìn (21-5-980), Tống Thái Tông sai Lư Tập lấy danh nghĩa *Cung phụng quan*, đi sứ nước Đại Cồ Việt, bên ngoài nói sang thăm hỏi, giúp đỡ họ Đinh, nhưng thực chất bên trong nhằm dò la tình hình nội bộ triều đình Hoa Lư. Lư Tập về Biện Kinh, vua Tống và tể tướng biết cha con Đinh Liễn đã bị ám hại, Lê Hoàn nắm giữ quốc quyền, họ thấy có cơ hội cất quân chiếm Đại Cồ Việt nhưng còn đợi thêm các nguồn tin ở biên giới phía Nam (27).

Tống sử cho biết thêm: Trong đời Thái Bình Hưng quốc (976-983), Hầu Nhân Bảo tâu bày kế sách lấy Giao Châu. Vua Tống Thái Tông nhận được tin đó rất vui mừng, cho triệu Hầu Nhân Bảo về kinh, nhưng Lư Đa Tốn liền can rằng: Nếu triệu Hầu Nhân Bảo về kinh, thì mưu ấy sẽ tiết lộ, Giao Châu tăng cường việc phòng thủ, thì khó lòng lấy được. Chẳng bằng sai Hầu Nhân Bảo tấn công bất thình lình, rồi sai một viên tỳ tướng đem một, hai vạn quân ở Kinh Hồ kéo sang tiếp viện, thì thế nào cũng phá vỡ được (28).

Tham khảo thêm *Tống sử* trong cuốn *An Nam truyện*, ghi chép sự kiện liên quan đến Lê Hoàn như sau: Tống Thái Tông lên ngôi, Đinh Liễn sai sứ đem phương vật đến mừng. Bộ Lĩnh (Đinh Tiên Hoàng) và Liễn (Đinh Liễn) chết, em Đinh Liễn là Đinh Toàn còn nhỏ, lên nối ngôi, xưng là Tiết độ hành quân tư mã quyền lĩnh quân phủ sự. Đại tướng Lê Hoàn chuyên quyền, dựng bè đảng, dần dà không thể khống chế nổi, mới cướp, dời Toàn ra ở biệt phủ, bắt cầm cố cả họ. Thái Tông nghe được tin, nổi giận, bèn nghị cử binh (29).

Cùng ghi chép như Tống sử, trong tác phẩm *An Nam chí nguyên*, Cao Hùng Trưng cũng cho biết như sau: "Lê Hoàn chuyên quyền, dời Toàn đến biệt viện rồi cầm cố lại, còn mình (chỉ Lê Hoàn - NTH) thì tự quản lĩnh lấy quân chúng" (30).

Như vậy, theo ghi chép trong *Tống sử* và *An Nam chí nguyên* có nhắc đến việc Lê Hoàn chuyên quyền, nhưng không thấy *Tống sử, An Nam chí nguyên* nhắc đến các nguyên nhân: Lê Hoàn đã ép Dương Vân Nga thực hiện theo yêu cầu của ông; việc mẹ con Đinh Toàn cầu cứu vua Tống; vì là nước Tông chủ nên nhà Tống có trách nhiệm bảo vệ dòng họ chính thống (họ Đinh), phế bỏ họ Lê (phù Đinh diệt Lê) như cuốn *Việt Nam thông sử* đề cập. Không rõ các tác giả *Việt Nam thông sử* đã dựa vào nguồn tư liệu nào để viết như vậy, nhất là khi trong nước đó có chính biến, dòng họ đang trị vì, bị cướp đoạt ngai vàng, phải cầu viện Trung Quốc cứu giúp. Chính nhân cơ hội đó, Trung Quốc mượn danh nghĩa bảo hộ dòng họ "chính thống" đem quân xâm lược và chiếm đóng luôn các nước nhỏ.

Như vậy, tác giả *Việt Nam thông sử* lý giải nguyên nhân dẫn đến việc nhà Tống phát động chiến tranh xâm lược nước Đại Cồ Việt như được trình bày ở trên, song họ không đưa ra cơ sở tư liệu nào, nguồn tài liệu nào, để làm luận cứ khoa học cho quan điểm của mình. Sử liệu Việt Nam mà họ khai thác, tham khảo khi viết về cuộc chiến giữa quân đội Lê Hoàn và quân Tống là *Đại Việt sử ký toàn thư, Khâm định Việt sử thông giám cương mục* nhưng các tác giả

không dẫn nguyên tác Hán văn in năm nào? (31), cũng không thấy sự xuất hiện của bản *Đại Việt sử ký toàn thư, Khâm định Việt sử thông giám cương mục*, đã được dịch ra tiếng Việt, trong chú thích dẫn nguồn cuốn sách của họ.

Vấn đề đặt ra ở đây là: Nếu trong sử tịch Trung Quốc, như *Tống sử*, *Tục tư trị thông giám trường biên*, *Tống Hội yếu*... có đề cập nguyên nhân trên thì các tác giả *Việt Nam thông sử* khi trình bày phải chú thích xuất xứ nguồn tài liệu rõ ràng. Tuy nhiên, ở đây hai tác giả *Việt Nam thông sử* không chú thích dẫn từ nguồn sử tịch Trung Quốc nào?. Qua đó có thể thấy quan điểm của *Việt Nam thông sử* còn thiếu tính khách quan, khoa học, không tôn trọng sự thật lịch sử Việt Nam.

Diễn biến cuộc kháng chiến chống Tống năm 981

Về diễn biến cuộc xâm lược Đại Cồ Việt của quân Tống, các tác giả *Việt Nam thông sử* viết rất sơ sài như sau:

Sau khi lên ngôi hoàng đế, Lê Hoàn cử binh nghênh chiến chống lại quân Tống. Lúc đầu, quân Lê Hoàn bị quân Tống đánh đại bại ở sông Bạch Đằng. Về sau, Lê Hoàn dùng mưu kế giả hàng, dụ quân Tống tiến vào sâu bên trong. Do vậy, quân bộ và quân thủy của Lưu Trừng chưa thể đến kịp thời. Bị quân Lê Hoàn tập trung binh lực phản kích, quân Tống thất bại, Hầu Nhân Bảo chết trận, Tôn Toàn Hưng, Lưu Trừng cùng đường phải đem quân về nước (32).

Sách *Đại Việt sử ký toàn thư* (33) cho biết về diễn biến cuộc kháng chiến như sau: Năm Tân Tỵ, niên hiệu Thiên Phúc thứ 2 (981), (Tống Thái Bình Hưng Quốc năm thứ 6). Mùa Xuân, tháng 3, Hầu Nhân Bảo, Tôn Toàn Hưng đến Lạng Sơn; Trần Khâm Tộ đến Tây Kết; Lưu Trừng đến sông Bạch Đằng. Vua (chỉ Lê Hoàn - NTH) tự làm tướng đi chặn giặc, sai quân sĩ đóng cọc ngăn sông. Quân Tống lui, lại đến sông Chi Lăng. Vua (chỉ Lê Hoàn - NTH) sai quân sĩ trá hàng để dụ Hầu Nhân Bảo, nhân đó bắt được Nhân Bảo, đem chém. Sách *Đại Nam nhất thống chí* chép về trận đánh trên sông Bạch Đằng cũng cho biết Hầu Nhân Bảo bị bắt rồi bị giết như sau: "Năm Thiên Phúc thứ 2, đời Lê Đại Hành, tướng Tống là Hầu Nhân Bảo, Tôn Toàn Hưng và Lưu Trừng xâm lấn đến đây, Lê đế đã sai sĩ tốt trồng cọc gỗ ở sông để ngăn cản, bắt giết được Hầu Nhân Bảo" (34). Sau khi Trần Khâm Tộ nghe tin quân thủy thua trận, dẫn quân về. Vua (chỉ Lê Hoàn - NTH) đem các tướng đi đánh, quân của Trần Khâm Tộ thua to, chết đến quá nửa, thây chết đầy đồng, bắt được tướng giặc là Quách Quân Biện, Triệu Phụng Huân đem về Hoa Lư. Từ đó trong nước rất yên.

Những thông tin trên được rút ra từ nguồn thư tịch Việt Nam về cơ bản phù hợp với nguồn tư liệu cổ Trung Quốc:

Tục tư trị thông giám trường biên của Lý Đào ghi chép về việc Hầu Nhân Bảo tiến vào nước ta cho đến khi bị giết chết: "Thái Bình hưng quốc năm thứ 6, tháng 3 ngày Kỷ Mùi (28-4-981), Giao Châu hành doanh phá được 15.000 quân của Lê Hoàn ở sông Bạch Đằng, chém lấy hơn 1.000 thủ cấp, lấy được 200 chiến hạm, thu nhặt được hàng vạn mũ trụ, áo giáp. Cũng trận này giặc (chỉ Lê Hoàn) giả hàng để dụ Nhân Bảo. Nhân Bảo cả tin, liền bị giặc giết hại" (35). *Tống sử* cũng ghi chép tương tự như *Tục tư trị thông giám trường biên* nhưng có thêm những thông tin rõ ràng hơn, đó là: "Khi Lưu Trừng đến thì Tôn Toàn Hưng cùng Lưu Trừng theo đường thuỷ đến thôn Đa La, nhưng nói không gặp giặc (quân của Lê Hoàn - NTH)

lại trở về Hoa Bộ. Đến đây, Lê Hoàn giả vờ xin hàng để đánh lừa Hầu Nhân Bảo. Hầu Nhân Bảo bèn bị giết chết" (36). Sách *An Nam chí nguyên* không chép đến thắng lợi tạm thời của quân Tống khi chúng mới tiến vào cửa biển Bạch Đằng mà chỉ nói về thất bại nặng nề của Hầu Nhân Bảo: "Thế lực của giặc (chỉ quân Lê Hoàn - NTH) rất mạnh, quân hậu viện (quân chi viện của nhà Tống - NTH) chưa kịp đến thì Nhân Bảo đã bị loạn quân giết chết ném xác xuống sông. Vua Tống hay tin lấy làm đau xót ban cho tặng điển một cách ưu hậu" (37).

Nhưng một vấn đề ở đây, diễn biến của cuộc chiến năm 981 trong sách *Việt Nam thông sử*, cho thấy có những điểm chưa thực sự chính xác, thiếu khách quan:

Thứ nhất, sách *Đại Việt sử ký toàn thư* không đề cập đến việc "Lúc đầu, quân Lê Hoàn bị quân Tống đánh đại bại ở sông Bạch Đằng" như *Việt Nam thông sử* đã viết trong phần diễn biến chiến sự của sách *Việt Nam thông sử*.

Thứ hai, sách *Đại Việt sử ký toàn thư* ghi chép cụ thể việc quân của Trần Khâm Tộ bị thua to, chết đến quá nửa, thây chết đầy đồng. Nhưng *Việt Nam thông sử* không hề đề cập đến.

Thứ ba, sự kiện bắt được tướng giặc (tướng của quân nhà Tống - NTH) là Quách Quân Biện, Triệu Phụng Huân đem về Hoa Lư đã được sách *Đại Việt sử ký toàn thư* ghi chép cụ thể. Thế nhưng, trong *Việt Nam thông sử* không thấy đề cập đến.

Như vậy, diễn biến cuộc kháng chiến chống Tống qua ghi chép của sách *Đại Việt sử ký toàn thư* so với sách *Việt Nam thông sử*, đã thấy rõ sự không chính xác trong các sự kiện lịch sử. Điều này đã mâu thuẫn với ngay chính các tác giả *Việt Nam thông sử*, bởi chính họ đã nói rằng, khi đề cập đến các vấn đề trên, họ đã dựa vào các nguồn tài liệu: *Đại Việt sử ký toàn thư, Khâm định Việt sử thông giám cương mục* để tham khảo, trích dẫn nhưng thực sự lại không trích dẫn như *Đại Việt sử ký toàn thư*; *Khâm định Việt sử thông giám cương mục* đã ghi chép.

Kết quả của cuộc kháng chiến chống Tống năm 981

Khi viết về cuộc kháng chiến chống Tống do Lê Hoàn lãnh đạo, *Việt Nam thông sử* đã thừa nhận quân Tống thất bại khi đưa quân xâm lược Đại Cồ Việt vào năm Tân Tỵ (981), phải tháo chạy về nước, nhưng lại không cho biết sự việc: "Giang Nam chuyển vận sứ của nhà Tống là Hứa Trọng Tuyên đem việc Hầu Nhân Bảo thua, chết tâu lên. Vua Tống xuống chiếu rút quân về, sai sứ quở trách Lưu Trừng, Giả Thực, Vương Soạn. Lưu Trừng ốm chết, Vương Soạn bị giết ở Ung Châu, Tôn Toàn Hưng cũng bị giết bêu ở chợ" (38) như *Đại Việt sử ký toàn thư* đã ghi chép. Việc *Việt Nam thông sử* chỉ viết vỏn vẹn rằng: quân Tống đã thất bại khi đưa quân xâm lược Đại Cồ Việt, mà không cho biết thông tin về sự trách mắng của vua Tống đối với các tướng Lưu Trừng, Giả Thực, Vương Soạn; có người sau đó bị ốm rồi chết, có người bị giết, bị bêu đầu là bởi họ muốn làm giảm tổn thất lớn mà nhà Tống bị thiệt hại trong cuộc chiến này.

3. Thay lời kết

Bài viết tập trung tìm hiểu quan điểm, cách nhìn nhận của hai tác giả Trung Quốc về cuộc kháng chiến chống Tống do Lê Hoàn lãnh đạo, xét trên các khía cạnh sau: nguyên nhân, diễn biến và kết quả của cuộc kháng chiến chống quân Tống lần thứ nhất này.

Về kết quả của cuộc xâm lược này, hai tác giả *Việt Nam thông sử* phải *thừa nhận sự thất bại của nhà Tống khi đưa quân sang xâm lược nước Đại Cồ Việt*. Về diễn biến của cuộc chiến này, các tác giả trình bày rất sơ lược, vừa cắt xén nội dung, vừa viện dẫn không chính xác trong một số sự kiện. Trên cơ sở khảo cứu các nguồn tài liệu thư tịch cổ Việt Nam và thư tịch cổ Trung Quốc đã được trình bày ở trên, cho thấy: Những sự kiện về nguyên nhân nhà Tống đưa quân xâm lược nước Đại Cồ Việt, về diễn biến của cuộc chiến giữa nhà Tống và nhà nước Đại Cồ Việt, mà *Việt Nam thông sử* đưa ra là chưa thực sự đúng, thiếu tính khách quan và khoa học.

Với quan điểm hiện nay đối với các sử gia, các nhà nghiên cứu, khi bình luận hoặc đánh giá về những vấn đề lịch sử, sự kiện lịch sử, mối quan hệ lịch sử giữa nước này đối với nước khác, cần phải tôn trọng đúng mức các vấn đề lịch sử, cần đưa sự kiện lịch sử về tính chân thực của nó, như vậy mới có thể tiếp cận với chân lý hơn chăng?.

Qua đó càng nhận thức rõ hơn về chiến thắng vĩ đại của quân và dân nhà nước Đại Cồ Việt hồi thế kỷ X. Đồng thời, càng cảm phục trước sự lãnh đạo tài tình, sáng suốt của vị vua, vị tướng tài, anh hùng dân tộc Lê Hoàn-linh hồn của cuộc kháng chiến chống Tống lần thứ nhất vào mùa Xuân năm 981.

CHÚ THÍCH

(1).郭振铎 - 张笑梅 (主编), 越南通史, 中国人民大学出版社, 北京, 2001 (nguyên bản tiếng Trung). Quách Chấn Đạc - Trương Tiếu Mai (chủ biên), *Việt Nam thông sử*, Nxb. Đại học Nhân dân Trung Quốc, Bắc Kinh, 2001.

(2). Đây là tên chương do các tác giả sách *Việt Nam thông sử* đặt.

(3). Hoa Hạ, còn gọi là Chư Hạ, chỉ dân tộc Hán hoặc Trung Quốc (Trung Nguyên) thời cổ.

(4). Nguyên bản tiếng Trung: 第八章: 丁朝和前黎朝的建立及其封建中央集权制独立国家的产生和巩固, trong sách 郭振铎 - 张笑梅 (主编), 越南通史, 中国人民大学出版社, 北京, 2001 年, 245 页. Quách Chấn Đạc - Trương Tiếu Mai (chủ biên), *Việt Nam thông sử*, sđd, tr.245.

(5). Nguyên bản tiếng Trung: 第二节：越南封建中央集权专制君主制的开端 trong sách 郭振铎 - 张笑梅 (主编), 越南通史, 中国人民大学出版社, 北京, 2001 年, 252 页. Quách Chấn Đạc - Trương Tiếu Mai (chủ biên), *Việt Nam thông sử*, sđd, tr.252.

(6). Nguyên bản tiếng Trung: 第二节：越南封建中央集权专制君主制的开端 trong sách 郭振铎 - 张笑梅 (主编), 越南通史, 中国人民大学出版社, 北京, 2001 年, 252 页. Quách Chấn Đạc - Trương Tiếu Mai (chủ biên), *Việt Nam thông sử,* sđd, tr.252.

(7). 黎桓 "黄袍加身" 和 "建立前黎朝", trong sách 郭振铎 - 张笑梅 (主编), 越南通史, 中国人民大学出版社, 北京 2001 年, 252页. Quách Chấn Đạc - Trương Tiếu Mai (chủ biên), *Việt Nam thông sử*, sđd, tr.252.

(8). Thanh Liêm viết thành Thanh Liên, không rõ do các tác giả Trung Quốc viết nhầm hay do lỗi đánh máy trong nguyên bản sách của họ.

(9). Nguyên bản tiếng Trung: 黎桓朝的开国君主黎桓为安南清莲县。今河南省保泰村）人，父母早亡，后被清化府爱州人黎观察（名失传）收为养子), trong sách 郭振铎 - 张笑梅 (主编), 越南通史, 中国人民大学出版社, 北京, 2001 年, 252 页. Quách Chấn Đạc - Trương Tiếu Mai (chủ biên), *Việt Nam thông sử*, sđd, tr.252.

(10). Tác giả khuyết danh đời Trần (thế kỷ XIV), *Việt sử lược* (tái bản), (Trần Quốc Vượng

phiên dịch và chú giải, Đinh Khắc Thuân đối chiếu, chỉnh lý), Nxb. Thuận Hóa - Trung tâm văn hóa ngôn ngữ Đông Tây, Huế - Hà Nội, 2005, tr.59-60 (phần dịch). Quyển 1 trong sách cho biết: Đại Hành vương, húy là Hoàn, họ Lê (Lê Hoàn - NTH), người Trường Châu (thuộc tỉnh Hà Nam ngày nay), cha là Mịch, mẹ họ Đặng. Nguyên bản chữ Hán đối chiếu phần sau sách, tr.280, sách *Việt sử lược* chép như sau: 大行王諱桓姓黎氏長州人也父覓,母鄧氏?. Xem thêm: *Việt sử lược* (Nguyễn Gia Tường dịch, Nguyễn Khắc Thuần hiệu đính), Nxb.Tp.Hồ Chí Minh, 1993, tr.95.

(11). Ngô Sĩ Liên và sử thần triều Lê, *Đại Việt sử ký toàn thư* (bản dịch), tập 1, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 1993, tr.220.

(12). Phan Huy Chú, *Lịch triều hiến chương loại chí* (bản dịch), tập 1, Nxb. Giáo dục, Hà Nội, 2008, tr.227. *Xem thêm*: Ngô Thì Sĩ, *Đại Việt sử ký tiền biên,* Nxb.Văn hóa Thông tin, Hà Nội, 2011, tr.200-201, quyển 1, phần chính văn chép: *Lê Hoàn người Ái Châu*, nhưng phần cước chú đã đính chính như sau: *Xét thấy Lê Đại Hành là người làng Bảo Thái, huyện Thanh Liêm, chứ không phải người Ái Châu*.

(13). Quốc sử quán triều Nguyễn, *Khâm định Việt sử thông giám cương mục*, (bản dịch), tập 1, Nxb. Giáo dục, Hà Nội, 1998, tr.249-250. Sách cho biết nội dung như sau: Trước kia, mẹ ngài (mẹ Lê Hoàn - NTH) là Đặng Thị đang có thai, chiêm bao thấy bụng nở hoa sen, rồi kết thành nhân sen ngay. Đặng Thị đem chia cho mọi người, riêng mình lại không ăn…, năm Tân Sửu (941), sinh Lê Hoàn, khi sinh con thấy mặt mũi khác thường, người mẹ Đặng Thị nói với mọi người rằng: Thằng cháu này mai sau chắc sẽ làm nên sang cả, chỉ hiềm tôi không kịp hưởng lộc thôi!. Được vài năm, mẹ mất rồi cha cũng chết. Lê Hoàn được viên quan sát họ Lê (không rõ tên) ở Ái Châu, nhận làm con nuôi...

(14). Đặng Xuân Bảng, *Việt sử cương mục tiết yếu*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 2000, tr.65.

(15). 郭振铎 - 张笑梅 (主编), 越南通史, 中国人民大学出版社, 北京, 2001 年, 252 页. Quách Chấn Đạc - Trương Tiếu Mai (chủ biên), *Việt Nam thông sử*, sđd, tr.254.

(16) Nguyên văn: 大越史记全书”, 本纪, 卷一, 254页.

(17). Ngô Sĩ Liên và sử thần triều Lê, *Đại Việt sử ký toàn thư* (bản dịch), tập 1, sđd, tr.217.

(18). Áo long cổn: áo của nhà vua thêu hình rồng cuộn.

(19). Ngô Sĩ Liên và sử thần triều Lê, *Đại Việt sử ký toàn thư* (bản dịch), tập 1, sđd, tr.217.

(20). Ngô Sĩ Liên và sử thần triều Lê, *Đại Việt sử ký toàn thư* (bản dịch), tập 1, sđd, tr.216.

(21). Quốc sử quán triều Nguyễn, *Khâm định Việt sử thông giám cương mục* (bản dịch), tập 1, sđd, tr.247. *Xem thêm:* Ngô Thì sĩ, *Việt sử tiêu án*, Nxb. Thanh niên, Hà Nội, 2001, tr.104.

(22). Đặng Xuân Bảng, *Việt sử cương mục tiết yếu*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 2000, tr.66-67.

(23). Nguyên văn: 遂挟后宠, 所无避忌”, trong 郭振铎 - 张笑梅 (主编), 越南通史, 中国人民大学出版社, 北京, 2001年, 252 - 253页. Quách Chấn Đạc -Trương Tiếu Mai (chủ biên), *Việt Nam thông sử*, sđd, tr.253.

(24). 郭振铎 - 张笑梅 (主编), 越南通史, 中国人民大学出版社, 北京, 2001年, 252 - 253页. Quách Chấn Đạc - Trương Tiếu Mai (chủ biên), *Việt Nam thông sử*, sđd, tr.252-253.

(25). Nguyên văn: 迅雷不及掩耳: tấn lôi bất cập yểm nhĩ, trong sách 郭振铎 - 张笑梅 (主编), 越南通史, 中国人民大学出版社, 北京, 2001年, 254页. Quách Chấn Đạc - Trương Tiếu Mai (chủ biên), *Việt Nam thông sử*, sđd, tr.254.

(26). 郭振铎 - 张笑梅 (主编), 越南通史, 中国人民大学出版社, 北京, 2001年, 253-254页 Tóm tắt đoạn trích: 黎桓利用他手中的权力，挟天子以令诸侯，将丁璇及其母太后杨氏后宫。当消息传到宋太宗那里，作为宗主国，宋太宗应丁璇母子的求援，发兵保护正统的丁氏后裔。太平兴国五年（980年。派孙全兴率陆路兵马，刘澄领水兵，以太常博侯仁宝为交州转运使，统领水陆大军进军安南，营救丁氏孤寡母，夏丁除黎. 当时丁璇母子仓卒求救于宋朝，要求出兵保丁废黎，然而又慑于黎桓谋害，但心宋朝不肯发兵相救。可是出兵乎丁氏母子意外。宋朝的兵马以“迅雷不及掩耳”之势进人越境。但胆怯的丁璇及其不敢出面迎接宋军，反而讨好黎桓，表“反对宋王”并授予黎桓处理战事全权.

(27). *Tống sử*, *Tục tư trị thông giám trường biên*. Dẫn theo Trần Bá Chí, *Cuộc kháng chiến chống Tống lần thứ nhất (980-981),* Nxb. Quân đội nhân dân, Hà Nội, 2003, tr.70.

(28). *Tống sử* 254, Liệt truyện 13 (viết về Hầu Nhân Bảo), quyển 3, tr.3192.

(29). *An Nam truyện: Ghi chép về Việt Nam trong chính sử Trung Quốc xưa*, Châu Hải Đường dịch và biên soạn, Nxb. Hội Nhà văn, Hà Nội, 2018, tr.23.

(30). Cao Hùng Trưng - Khuyết danh, *An Nam chí nguyên (do Hoa Bằng* dịch chú và giới thiệu*,* Émile Gaspardone, Trương Tú Dân khảo cứu*,* Lộc Nguyên hiệu chú*),* Nxb. Đại học Sư phạm, Hà Nội, 2017, tr.296.

(31). Nguyên văn 大越史记全书", 本纪, 卷一, 254 页.

(32). Về phần diễn biến trong *Tống sử*, quyển 488, ngoại quốc 4, Giao Chỉ. Dẫn theo *An Nam truyện: Ghi chép về Việt Nam trong chính sử Trung Quốc xưa*, Châu Hải Đường dịch và biên soạn, Nxb. Hội Nhà văn, Hà Nội, 2018, tr.23. Tuy nhiên trong công trình *Việt Nam thông sử*, không thấy họ sử dụng nguồn tư liệu *Tống sử*.

(33). Ngô Sĩ Liên và sử thần triều Lê, *Đại Việt sử ký toàn thư* (bản dịch), tập 1, sđd, tr.220 - 221. *Xem thêm*: Quốc sử quán triều Nguyễn, *Khâm định Việt sử thông giám cương mục* (bản dịch), tập 1, sđd, tr.251-252.

Phan Huy Chú, *Lịch triều hiến chương loại chí* (bản dịch), tập 2 (mục Bang giao chí), Nxb. Giáo dục, Hà Nội, 2008, tr.643.

(34). Quốc sử quán triều Nguyễn, *Đại Nam nhất thống chí*, tập 4, Nxb. Thuận Hóa, Huế, 2006, tr.30.

(35). *Tục tư trị thông giám trường biên*, Quyển 20, tờ 26. Dẫn theo Phan Huy Lê (chủ biên), *Lịch sử Việt Nam*, tập 1 *(Từ nguồn gốc đến giữa thế kỷ XIV),* Nxb. Đại học Quốc gia Hà Nội, Hà Nội, 2016, tr.516.

(36). *Tống sử*, Quyển 488. Dẫn theo Phan Huy Lê (chủ biên), *Lịch sử Việt Nam*, tập 1 *(Từ nguồn gốc đến giữa thế kỷ XIV)*, sđd, tr.516.

(37). *An Nam chí*, Quyển 2, tờ 164. Dẫn theo Phan Huy Lê (chủ biên), *Lịch sử Việt Nam*, tập 1 *(Từ nguồn gốc đến giữa thế kỷ XIV),* sđd, tr.516.

(38). Ngô Sĩ Liên và sử thần triều Lê, *Đại Việt sử ký toàn thư* (bản dịch), tập 1, sđd, tr.221.